

Prema tome, osnovna karakteristika Mandićeva rada »u poodmaklim godinama« na najstarijoj hrvatskoj povijesti nije, kako bi se na prvi pogled moglo činiti, nepoznavanje izvornog materijala već njegovo namjerno iskrivljavanje. Takva rabota nije dopuštena ni u publicistici, a kamoli u historijskoj nauci. Dovoljno je uzeti bilo koji Mandićev prilog ili »raspravu« i provjeravati u njoj izrečene tvrdnje da bi se razabralo na kakvim temeljima počiva njegovo dokazivanje. Zato se ne bismo mogli složiti s Pandžićevim mišljenjem da M. zauzima »među hrvatskim historičarima već dugi niz godina vidno mjesto« (1) kao ni s tim da je stvorio djela »trajne vrijednosti«. Štaviše, njegova neobjektivna »povijesna djelatnost«, koja se stavila u službu određene politike lišava Hrvate izvan domovine mogućnosti da spoznaju prošlost svoga naroda. Kako teorije zasnovane na neistinskoj interpretaciji izvora nije teško rušiti, M. sam osuđuje svoje djelo na skoru propast. Ne čini, posve razumljivo, ni nama u domovini naročitu uslugu svojim radom, jer nas primorava da svoju i svjetsku javnost upozoravamo na njegov nekritički rad.

Nada Klaić

VIKTOR NOVAK, POJAVA I PROŠIRENJE KAROLINŠKE MINUSKULE U DALMACIJI. Glas San CCLV, Odelj. društ. nauka, Knj. 11, Beograd 1963, str. 1—63.

Tema na koju se vraća pisac gornje rasprave nije za njega nova. Ona je možda posljednji njegov »obračun« s problemom koji ga već dugo zaokuplja. Uza sve to priznaje i danas da osnovno pitanje: da li je karolinška minuskula u Dalmaciji samonikla ili je onamo unesena ne može potpuno riješiti.

Polazna tačka Novakova istraživanja je uvjerenje da su »u Dalmaciji nesumnjivo postojali svi neophodni genetički uslovi za pojavu djevu minuskula, jednako karoline kao što i beneventane [...]« (3). Zato zaključuje da se »karolina mogla (potcrtala N. K.) upravo u vreme ove reorganizacije za Ivana Ravenjanina da se pojavi u splitskom, pa i u drugim skriptorijima dolaskom onih skriptorskih pionira koji su zacelo s reorganizatorom Ivanom došli po istom poslu u Split« (4). Ivanu Ravenjaninu su, kako Novak misli, bile potrebne knjige radi misionarenja među Slavenima, »kojima je u prvom redu, prema intencijama Karla Velikog, bila prvenstveno namenjena akcija Ivana Ravenjanina« (4). Novak nadalje misli da su za tu Ravenjaninovu djelatnost i za »brže saživljavanje sa novoupoznatim lepotama djevu vrsta pisama bile od nemalog podsticanja i zapretane snage domaće pismenosti [...]« (na i. mj.). Ipak ga malo iznenađuje da potkraj VIII st. nailazi u Splitu trovršno pismo: semiuncijalu, karolinu i beneventanu. U prilog se svojih pretpostavaka poziva na franačko misionarstvo, iako ga ničim ne dokazuje; jer činjenica da je g. 819, za vrijeme vojne na Ljudevita Posavskog, započet karolinški rukopis Vitae patrum negdje u Panoniji (5) ne znači za problem koji proučava ništa. Vjerujući podacima Tome Arhiđakona o misionarskom radu njegova prvog nadbiskupa Ivana Ravenjanina na slavenskom području, Novak tvrdi, da je upravo Slavenima »prvenstveno bila namenjena misionarska djelatnost reorganizatora i Karlovog avantgardiste Ivana iz Ravene« (5). Ravenjaninu su bili neophodno potrebni »skriptoriji i biskupske »škole« (6) kao i jedan ili dvojica skriptora »za knjige i njihovo prepisivanje kao i za kancelarijske potrebe«. Sve mu je to, tobože, trebalo da »u potpunosti i s punim uspehom izvede posao koji su Ivanu zadali jednako Rim kao i Karlo Veliki« (6). U vezi s tom djelatnošću nastaje, prema Novakovu uvjerenju, *Evangelium spatense* (dalje ES). Nadovezujući na svoj raniji rad o tom dragocjenom izvoru (Najstariji dalmatinski rukopis *Evangelium spatense*, Split 1923) ponovo podvrgava kritici one dijelove koji su pisani karolinom. Na misao da je ES nastao u Splitu navodi ga i sada margina na fol. 284 napisana rimskom kurzivnom minuskulom uz evanđelje Bonus pastor, a glasi: »in sancti Domnioni«. To i »drugi

niz paleografskih i kulturnoistorijskih kriterija u prilog su hipotezi da je i ceo ostali rukopis nastao u Splitu, u jednom povećem skriptoriju, pošto je poluuncijalni njegov sastav pripadao nekolicini skriptora...» (6—7). On smatra da je »karolinško-beneventansku simbiozu u skriptorijima Dalmacije pojačavala i kancelarija, još daleko pre pojava notarijata, pa tako i za njegova razvitka još u XIII veku» (7). I to, kako tvrdi, po čitavoj Dalmaciji. Novak misli, nadalje, da je za dokaz njegovih tvrdnja »dovoljno upozoriti na primere kakove pokazuje beneventana u XI veku ili karolina početkom XII veka; ti primeri su: najkraća redakcija tzv. Radovanove darovnice iz 1070 g. (v. V. Novak, *Latinska paleografija*, 146, sl. 31), za beneventanu odnosno »povelja kralja Krešimira IV, izdana u Belgradu na moru iz 1059« (n. dj., sl. 70) i »povelja Dominiku dubrovačkom nadbiskupu iz 1108 g.« (n. dj., sl. 73) za karolinu. Iznenađuje svakako izbor, jer primjeri koje Novak citira — Radovanova darovnica i tobožnja fundacionalna isprava samostana sv. Ivana — nemaju oznake kancelarije. Osim toga, ako je spomenuta isprava za samostan sv. Ivana nastala u početku XII st. — upozoravam da je pod sl. 70 u *Latinskoj paleografiji* 219 donio autor ovaj tekst: »Kancelariska karolina. 1059. Povelja kralja Petra Kresimira IV izdana u Belgradu na moru« — onda ona ne može istodobno biti dokaz za postojanje kancelarije i karoline u sredini XI stoljeća. U sličnoj smo nedoumici kad čitamo primjere isprava što su izašle iz »privatnih i javnopravnih kancelarija« (*Latinska paleografija*, 222, bilj. 138), jer nije teško razabrati da se vrtimo u začaranom krugu Krševanova fonda i da se, prema tome, ipak može odgovoriti na pitanje: zašto u Dalmaciji gotovo nema razlike između »kancelarijske« i »knjižne« beneventane i karoline. Novak je sam morao prečesto konstatirati da je beneventana ispravā iz Krševanova fonda »knjižna«.

U drugom poglavlju Novak dokazuje da se »najstariji primeri dalmatinske karolinške minuskule nalaze u poluuncijalnom *Evangelarium spatense*« (10—35). Riječ je prije svega o karolinškim dodacima na fol. 79 r. — 80 v. i na fol. 143 r. — 144 v. Prvi dodatak je Matejevo, a drugi Lukino evanđelje. Tekst su, prema Novakovu mišljenju, pisala dva pisara koji su pripadali istoj školi karoline koja je bila u Splitu (13), ali tu tvrdnju ničim ne dokazuje. Pisar A je mnogo kvalitetniji od pisara B. Kako nigdje među poznatim objavljenim materijalima ne nalazi slične uzorke, Novak misli da osebnost ove karoline potječe odatle što su se iz nekoga italaskog ili franačkog skriptorija uputili u Split s Ivanom Ravenjaninom stručnjaci, pisari (16). Morfološka analiza slova upućuje Novaka na područje karolinško-beneventanske simbioze (22). Oba skriptora potječu »iz iste pisarske radionice« (31), iako je vjerojatno skriptor B stariji, ali ne mnogo. Međutim, oba rukopisa imaju neke »osobine koje su nesumnjivo potekle od uticaja beneventanskih načela, a inače nepoznate karolini u zonama u kojima nije postojala i beneventana« (31); to su »kratica: au za autem, m crtica, ome = omnem I — longa, ligatura li kao i punktuacija«. »Sve nam to govori — nastavlja Novak — za skriptorij u kome je postojala beneventansko-karolinška simbiotičnost«. »Pozajmice« su prelazile iz beneventane u karolinu, a ne obratno (32). Zato Novak i pretpostavlja da je beneventanski utjecaj na karolinu u najstarijoj fazi bio jači nego što se to dosad mislilo (32). Konačan je zaključak: semiuncijala, karolina i beneventana bile su »udomačene« u Splitu, i to posljednje dvije »u prvim fazama ove dve minuskule, tj. već u drugoj polovini VIII veka« (34).

Ali, rezultati Novakove analize koja se u ovoj raspravi temelji samo na tom karolinškom dodatku u ES nisu baš tako čvrsti, usporede li se s onima do kojih je on došao pri analizi kartulara samostana sv. Petra u Selu.

Prije svega, sam Novak priznaje da je spomenute karolinške dodatke u ES sasvim drugačije datirao 1923 godine (v. *Evang. spal.*, 77—78). Nadalje, jedini oslonac za datiranje dodataka je uzajamno djelovanje jednoga pisma na drugo, a ipak nam Novak nije pokazao zašto takve utjecaje datira baš VIII stoljećem kad je sam u

analizi karoline kartulara sv. Petra konstatirao sličnu pojavu. A ondje je riječ o karolini XII stoljeća! Naime, na karolinškom dijelu KSP također rade dva pisara od kojih prvi »skraćuje *autem* na beneventanski način«, a drugi »na karolinški način: aut« (Supetarski kartular, 127). Prvi pisar piše također »razbijeno c, I — longa, beneventansko z, donekle i i-crtice« (125), što sve Novak pripisuje »utjecaju nekog beneventanskoga skriptorijuma« u Splitu ili »ma gdje drugdje u Dalmaciji«. Vrlo je zanimljivo pratiti i uspoređivati pojedina slova u oba rukopisa. Novak je npr. za slovo *a* u A pisara ES konstatirao da piše to slovo »izrazito karolinško« i »sasvim uncijalnog oblika« (17), a oba pisara KSP »upotrebljavaju slovo *a* isključivo uncijalnog porijekla« (123). Slovo *c* je u oba rukopisa uglavnom sastavljeno iz dva poteza a *d* pokazuje vrlo zanimljive razlike. Naime, oba pisara u ES pišu semiuncijalno, dakle uspravno *d*, dok prvi pisar KSP upotrebljava zaobljeno *d* uncijalnog porijekla (123). Zatim, oba pisara KSP redovno zamjenjuju diftong *ae* s *e-caudata* (e), dok se u ES »e-caudata« javlja nekoliko puta kad zamjenjuje diftong *ae*, ali i tada »kad mu tu nije mesto, kao nepotrebno«; drugi pisar u ES ga uopće ne upotrebljava (20). Rukopisi imaju još neke zajedničke crte: oba pisara u KSP i prvi u ES pišu *g* zatvoren, dok je *h* u svih pisara izrazito poluuncijalnog oblika« (20, 123). Novak naročito naglašava upotrebu I-longa u ES koji »u tako ranoj karolini velika je, a možda i jedinstvena retkost«, koja »se može da protumači jedino kao pozajmica iz beneventane« (21). Taj beneventanski utjecaj Novak nalazi i jednom kod prvoga pisara u KSP (124). Zato upotreba toga slova u ES ne može biti »znak starosti« rukopisa, tobože iz Ravenjaninova doba. Kod ostalih karakterističnih slova također nema nekoga kronološkog kriterija: *t* je u svim rukopisima između dvije osnovne linije, *r* kod nekih prelazi osnovnu liniju, kod drugih je na njoj, *s* je izrazito kurzivan itd. Nešto više čvrstoće u zaključivanju mogle su Novaku dati ligature. Iako su, prema Novakovoj analizi, ligature u oba rukopisa rijetke, ipak je činjenica da pisar A u ES upotrebljava vrlo često, štaviše, i na kraju riječi, ligaturu *et* (s *t* inversa), zatim *li* i *st*. (30), a gotovo se istim ligaturama služi i prvi pisar u KSP (126). »Jer prvi pisar na nekoliko mesta upotrebljava ligature *ei*, *li* i *ti* kao što se one javljaju i u beneventani«, dok »obojica upotrebljavaju obično *ct*, *et* i *st*«. Naprotiv, B pisar, koji je prema Novakovim pretpostavkama mogao biti i stariji od A pisara u ES, ni jednom ne piše ligaturu *et* ili *li*, a samo jednom *st*. Kako su to upravo karakteristike drugog pisara u KSP (126), a taj je mladi od prvog pisara, to nedostaje oslonac za ma kakav zaključak, bilo za utjecaje beneventane na karolinu bilo za vrijeme uzajamnog djelovanja. Zato smatram preuranjenim zaključak da morfološka analiza karolinških dodataka u ES »daje niz kriterija koji nas ubjeđuju da su ti dodaci nastali u Splitu, u skriptoriju u kome su se mogle negovati knjižne poluuncijala, karolina i beneventana« (33), jer bi s obzirom na oblike slova ili »pozajmice« to isto morali tvrditi i za KSP! Nema nikakva dokaza da je »ova vrsta karoline u ES bila rezultat splitske radionice« ili da je u Splitu bila »udomačena« semiuncijala (34). Novak je, nadalje, trebalo da dokaže da su ovi karolinški dodaci nastali u Splitu i da doista nema »sačuvanog primera koji bi bio stariji u Dalmaciji od njega« (35).

Utoliko više što ostali karolinški pripisi ipak daju neko uporište za datiranje. Naime, od svih karolinških zapisa posijanih tu i tamo kao marginalija po rukopisu jedan je, po našem uvjerenju, ipak neki oslonac za datiranje. To je tekst zakletve za biskupe sufragane splitskog nadbiskupa Lovre (na fol. 144 r. sl. 7 u ES). Kako se neposredno na taj tekst nadovezuje beneventanom pisana zakletva hrvatskog biskupa Grgura, to je taj kratki zapis prvi datirani dokaz isprepletanja karoline i beneventane. Ti tekstovi kao i beneventanom pisane zakletve ninskog biskupa Grgura i osorskog Vilhema na fol. 143 v. splitskom nadbiskupu Krescenciju (Evang. spal., 80) koji je nastao »najkasnije početkom XII. st.« čvrsta su polazna tačka za onoga koji želi objektivnom analizom utvrditi stvarne međusobne utjecaje različitih pisama. Jer Novaku pri dosadašnjim analizama nedostaje najvažniji element: postojanje bene-

ventane do XI stoljeća! Da bi se utvrdio međusobni utjecaj pisama u nekom skriptoriju, treba dokazati ne samo to da se u njemu upotrebljava određeno pismo nego i to kakav je razvojni put pisama. Usporedba samo nekih elemenata karoline u KSP otkrila je iste beneventanske utjecaje kakve Novak nalazi u novoj analizi ES. Povrh toga, Novaku još dosad nije uspjelo dokazati da su karolinški dodaci u ES nastali u Splitu. Jedini dokaz je, kako je naprijed spomenuto, navodna margina na fol. 284 r. »in sancti Domnioni«. Kažem navodna zato što sam Novak ni u jednoj od dosadašnjih analiza nije dao fotokopiju toga važnoga mjesta, iako je još 1924. priznao da je taj pripis »izbrisan, no još se jasno razabiru konture slova« (Evang. spal., 73; potcrtala N. K.). U vezi s pripisom Novak kaže: »Ovaj podatak više nego ma koji drugi historijski elemenat, pokazuje da je E. S. bio u Splitu još u vreme upotrebe mlađeg rimskog kurziva, tj. u VIII veku, u upotrebi za čitanje evanđelja Bonus pastor, na praznik sv. Dujma (7 maja)« (Pojava i proširenje 6 i Evang. spal., 54). Međutim, upravo taj podatak govori protiv Novakove pretpostavke o nastajanju ES u Splitu, kako je to 1957. utvrdio i D. Kniewald. Protiv Novaka govore i dvije činjenice: prva, da je latinština marginalija ista kao i osnovnog, semiuncijalnog teksta, i druga, da se danas splitskoj crkvi to evanđelje ne čita na blagdan sv. Dujma (Pojava 6, bilj. 13). Postavlja se, naime, pitanje: kako je moguće da gotovo neznatne bilješke pisane rimskom kurzivnom minuskulom imaju iste jezične karakteristike, a nemaju ih opsežni podaci pisani karolinom na fol. 79 r. — 80 v. i 143 v. — 144 v? Ako su ti podaci zaista iz VIII st., zašto nema u njima toliko karakterističnog itacizma (zamjene e s i) koji je naročito značajan za ES, kako i sam Novak priznaje (Evang. spal., 50)? Čini mi se da i niz drugih odlika vulgarne latinštine isključuje mogućnost da su pisari semiuncijalnog teksta radili u isto vrijeme kad su dodavana evanđelja karolinom.

Prema tome, zasad nas nisu ni paleografski kriteriji ni jezična analiza mogli uvjeriti da je ES, bilo u osnovnom dijelu ili u karolinškim dodacima, pripadao VIII stoljeću, a još manje da je nastao u Splitu. A samo to je put i način kojim je Novak htio dovesti u vezu Tomina Ivana Ravenjanina i taj dragocjen izvor. Kako sama upotreba pisma nije pouzdan kriterij za kronologiju, to nije nužno bilješku na fol. 284 r. pod svaku cijenu datirati VIII stoljećem. U svakom slučaju i Novak ne isključuje mogućnost da marginalia pripadaju i početku IX st., ali nije potpuno siguran da pripadaju istoj ruci (Latinska paleografija, 128).

Međutim, iznenađuje činjenica da je Novak u ovom radu ostao kod prijašnjeg mišljenja o provenijenciji ES, premda ga je Dragutin Kniewald u raspravi »De evangeliario spalatensi« (exc. ex Ephemerides liturgicae LXXI, 1957, Roma, 408—427) upozorio na slabosti u njegovu dokazivanju. I on se, doduše, složio s Novakom da je to splitski evanđelistar, ali ne po provenijenciji, nego po upotrebi! Jer Kniewald pretpostavlja da ES »occasione foundationis ecclesiae Salonitanae Spalaturn importatum esse videtur« (410); on također objašnjava kako je došlo do poznatih mjesta na fol. 79/80 i 143—144. Naime, evanđelistar je bio tako zamišljen da su ispred svakog od četiri evanđelja trebali da prethode — »secundum ritum byzantinum lingua graeca literis tamen latinis« — počeci evanđelja s uvodom i odgovorima (napisan je samo početak evanđelja po Ivanu). Kniewald odbacuje Novakove lingvističke i ortografske dokaze upozoravajući s pravom da je jezičnu analizu nemoguće provesti ako pored spomenutih bilježaka postoji za čitavo dalmatinsko područje do svršetka VIII st. samo jedan izvor — tabula plumbea traguriensis. Grčki tekst pisan latinicom nije dokaz bizantskog utjecaja u Splitu već se javlja i na području zapadne, rimske crkve, osobito u crkvama na bizantskom političkom području (kao što je bila Ravena). Kniewald koji je zastupnik teorije o reorganizaciji splitske crkve u VII st. misli da je biskupsku školu u Splitu moguće zamisliti samo u VII st., dok je još bila živa tradicija, a nikako sto i pedeset godina kasnije. On pita kako se od jednom mogla iz ničesa stvoriti u Splitu škola (u VIII st.) u kojoj je djelovalo naj-

manje 6 pisara na semiuncijali (415)? I liturgiji splitske crkve, kaže isti autor, nedostaje, izuzevši blagdane sv. Dujma i Anastazija, salonitanska tradicija, pa ta činjenica vodi Kniewalda do zaključka da su na nju utjecale crkvene knjige koje je Ivan Ravenjanin donio iz Ravene ili Rima. Među takve je bez sumnje ulazio i ES u kojem su počeci četiriju evanđelja trebali biti napisani grčki. Zato je konačan Kniewaldov zaključak taj da je Ivan Ravenjanin vjerojatno donio ES u Split — dakako, u VII st. — i da je ES ondje mnoga stoljeća služio u liturgijske svrhe na svečane blagdane (426—7).

Nije teško razabrati da su oba autora nastojala naći odgovor samo na neka pitanja u vezi s ES, ne želeći ulaziti u složenu analizu koju takav izvor zahtijeva. Osim toga, prilazeći djelomičnom ispitivanju s unaprijed određenim stavom o vremenu djelovanja Tomina Ivana Ravenjanina oni su unaprijed odredili cilj svom istraživanju.

Sve što se danas bez ustručavanja može kazati o ES jest to da je on služio suf-raganima nadbiskupa Lovre i Krescencija kao knjiga u kojoj se nalazio tekst njihove zakletve. Vjerovat ću da je ES i prije služio u Splitu kad se utvrdi da je izbrisani pripis na fol. 284 r. pisan doista rimskom kurzivnom minuskulom i istom rukom kao i ostali pripisi.

U idućem poglavlju Novak nam predstavlja »veoma stare fragmente rukopisa karolinške minuskule u splitskom arheološkom muzeju« (38—41), ali opet smo nepovjerljivi kad čitamo kriterije na osnovu kojih proglašava fragmente djelom »nekog običnog skriptorija VIII/IX veka« (48). Jer »nekoliko morfoloških detalja« ili »osobnosti ovih fragmenata« (39), već po dosadašnjim analizama karolinških rukopisa nađenih na našem području, protivi se takvom datiranju. Gotovo sve karakteristike, izuzevši, možda, samo ligaturu *ri*, naći ćemo i u karolini kartulara samostana sv. Petra u Selu. Štaviše, kao i u KSP, tako su i u fragmentima majuskulna slova ponekad crveno obojena; i akcentuacija se nalazi u oba rukopisa (kao i u tzv. korčulanskom kodeksu iz XII st.). Ako se doda da je u dosad poznatim karolinškim kodeksima zapažen veći ili manji utjecaj uncijale ili beneventane i semiuncijale na karolinu, onda zaista nedostaje kriterij na osnovi kojega bismo upravo ove fragmente mogli sigurno datirati. Ako je Novak ipak htio dokazati tako veliku starost fragmenata, onda je trebalo da kaže na osnovi kojih elemenata tako postupa.

Čini se da nije mnogo uvjerljivije opisan ni »zadarski skriptorski krug« (41—44). Iznenađuje nas prije svega da Novak koji razmatra problem karoline u Dalmaciji ne analizira najprije one karolinške spomenike za koje se pouzdano zna da su nastali u dalmatinskim kulturnim centrima. Ako se konstatira da je »Zadar obilovao mnogobrojnim primerima ne samo kancelarijske beneventane nego i kancelarijske karoline« (42), onda bismo očekivali obradu materijala iz skriptorija sv. Krševana kao najstarijeg i po Novaku najplodnijeg skriptorija. Umjesto toga, čitalac se upućuje u bilješki na 4 table iz Nagyevih Monumenta diplomatica (II, V, VI, VIII), a o karolini tih isprava nema ni riječi. Tek na drugom mjestu, u Latinskoj paleografiji (222, bilj. 138), Novak nas obavještava da je »ova kancelariska karolina sasvim jednaka karolini u rukopisima samo što su slova nagnuta više na desno, a poneki primerci pokazuju zbijena produžena slova, kao što je povelja kralja Petra Kresimira od 1060«. To je mjesto u očitoj suprotnosti s ranijom tvrdnjom da karolina tzv. fundacionalne isprave sv. Ivana pripada XII st. pa na kraju ne znamo kamo tu ispravu Novak ubraja i kada njen postanak datira. Diplomatički elementi protiv se tvrdnji da su spomenute isprave iz Krševanova fonda izašle iz kancelarije.

Stvarni dokaz za provenijenciju i kronologiju »zadarskih fragmenata« uzalud tražimo. Novak ih datira IX/X st., jer imaju »već jedan savršeno izrađen kaligrafski duktus tipa karoline« (42). Važno je istaknuti da je i Novaku potpuno nepoznata provenijencija fragmenata, pa nam još uvijek nije jasno zašto ih ubraja u »zadarski skriptorski krug«? Prema tome, ni oni kao ni splitski ne mogu svjedočiti o »simbio-

tičnosti« zadarskoga kruga. Zato je dužnost autora bila, prije svega, da na opće poznatim primjerima iz Krševanova fonda pokaže kako su oba pisma, tj. beneventana i karolina, bile u upotrebi u Zadru od X do XII stoljeća. To je bio tim više dužan učiniti što je u svom dosadašnjem radu susretao »simbiotičnost« u Zadru tek u drugoj polovici XII stoljeća.

Najzad, posljednji rukopis, koji prema Novakovu uvjerenju pokazuje »proširenje« karoline u Dalmaciji, poznati je rukopis iz zagrebačke Metropolitane MR 164, tačnije jedan njegov dio — *Passionale martyrum* — pisan karolinom. Novak nas niti sada nije uvjerio da ima pravo protiv Barade i Kniewalda; on nije uspio dokazati da je karolinški dio doista nastao u Splitu.

Prema tome, kolikogod bi nam u krajnjoj liniji odgovaralo i ispunjavalo nas ponosom da zajedno s Novakom postavimo hipotezu o pojavi i razvitku minuskule u Dalmaciji »na vlastitim osnovama«, ne dopušta to kritički pregled cjelokupnog materijala na koji se Novak poziva. Zaista, ništa ne dobivamo, gradimo li na labavim temeljima hipotezu koja se ne može održati. Ta činjenica da se u nekom dalmatinskom gradu našao rukopis koji je donešen tko zna odakle nije dokaz za postojanje skriptorija u tom mjestu! Ali, ni imena hrvatskih vladara u čedadskom evanđelistaru nisu dokaz pismenosti na hrvatskom dvoru tako dugo dok se ne dokaže da su kneževski pisari unijeli imena svojih gospodara. Zato Novakov pokušaj da se prikaže i pojava i proširenje karoline u Dalmaciji, po mom uvjerenju, nije uspio. Građeci na golim pretpostavkama o individualnom razvitku Dalmacije, tobože na antičkoj i bizantskoj baštini, Novak je najprije posizao za pretpostavkama, da bi ih zatim pretvorio u dokaze. Paleografiju dakle, koja je za bogato dalmatinsko područje gotovo još netaknuta, čeka i taj zadatak.

Nada Klaić

POLJIČKI ZBORNIK I, Zagreb 1968.

U prvom svesku Poljičkog zbornika, koji je izdalo Kulturno prosvjetno društvo Poljičana, objelodanjeno je i više povijesnih priloga o Poljicima, kao i nekoliko priloga iz drugih znanstvenih područja koji mogu biti od interesa za povjesničara. Bogata prošlost te hrvatske regije s mnogim do danas otvorenim problemima, u rasponu od antike do naših dana, zanimljiv je predmet studija.

Geografska studija I. Rubića, Poljica (7—31), objelodanjena na uvodnom mjestu, korisna je i povjesničaru, jer zemljopisni elementi — opći zemljopisni uvjeti, obilježja tla, slabe prometne veze sa susjednim područjima, stanovita zemljopisna izoliranost Poljica — potpunije objašnjavaju stoljetni razvitak i trajanje gospodarskog i društvenog sustava Poljica. Valja, ipak, spomenuti da se kratak pregled poljičke prošlosti nije ponegdje udaljio od područja legende. Autor, na primjer, odviše jednostavno i netačno objašnjava postanak poljičkog stanovništva ističući da je »taj narod pripadao trima od dvanaest (!) hrvatskih plemena koja su doselila iz pradomovine, a po sestri Tugi i prozvale su se Tugare« (26), što je, dakako, daleko od znanstvene historiografije.

Sretna je bila zamisao o ediranju Poljičkog statuta. Na stranama 32—103 objelodanjen je izvorni tekst Poljičkog statuta, s lijeve strane, i njegov prijevod na suvremeni hrvatski jezik, s desne strane, u prijevodu Z. Junkovića, pa je time statut postao lako pristupačan znanstvenom istraživanju. Isti autor dodao je i Bilješke uz tekst i prijevod Poljičkog statuta (105—15) u kojima tumači pojedine termine statuta i svoj prijevod. To je prvi put da je tekst Poljičkog statuta opskrbljen komentarima koji su neophodni za njegovu znanstvenu upotrebu. Autorov rad i raspravu o jeziku statuta obilježava ozbiljnost i savjesnost, ali je potrebno upozoriti na jedan osjetan nedostatak, zajednički svim priložima o gospodarsko-društvenom uređenju Poljica u ovom svesku PZ-a. Autor, naime, svoje Bilješke gradi na litera-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB